

บทคัดย่อภาษาไทย

“โครงการวิจัยการศึกษาทางเลือก : ฐานข้อมูลและการวิเคราะห์” เกิดขึ้นจากข้อสังเกตต่อปรากฏการณ์การรวมกลุ่มและการจัดตั้งตนเองของชุมชนจำนวนมาก ในห้วง 10 ปีที่ผ่านมา ดังปรากฏในข้อมูลของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) พ.ศ.2544 ที่บ่งชี้ว่ามีกลุ่มหรือชุมชนที่รวมตัวกันโดยเจตนา (Intentional Community) อยู่ถึงกว่า 60,000 ชุมชนทั่วประเทศ ปรากฏการณ์ดังกล่าวคือเครื่องสะท้อนถึงความต้องการที่จะกอบกู้วิกฤตและพึ่งตนเองในการแก้ไขปัญหาของกลุ่ม-ชุมชน อันเกิดจากผลกระทบของนโยบายพัฒนาแห่งรัฐ ที่นำมาซึ่งปัญหาร่วมและทุกข์ร่วมที่ไม่อาจแก้ไขได้ตามลำพังปัจเจก

กลุ่ม-ชุมชนที่ดำเนินกิจกรรมหรือสร้างปฏิบัติการหลากหลายอย่างนั้น มีลักษณะร่วมที่สำคัญคือ การใช้ปัญหาเป็นตัวตั้ง (Problem base) ในการสร้างการเรียนรู้ท่ามกลางกิจกรรม วิถีชีวิต และการแก้ปัญหา บางกลุ่ม-ชุมชนมีการจัดการเรียนรู้อย่างมีแบบแผน แต่เป็นเนื้อหาที่ไม่อิงกับหลักสูตรการศึกษาของรัฐ หากอยู่บนฐานภูมิปัญญาและองค์ความรู้ของท้องถิ่นเอง เป็นความรู้เชิงปฏิบัติที่ต้องเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติ การสาธิต การทดลอง การบรรยาย ฝึกอบรม โดยกระบวนการเรียนรู้เหล่านี้ไม่มีการแบ่งลำดับชั้นของความรู้ เน้นการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องซึ่งมีหลากหลายวัย ใช้เครื่องมือถ่ายทอดความรู้หลากหลายอย่าง อาทิ ภูมิปัญญา วัฒนธรรม ธรรมชาติ ศิลปะ ประสพการณ์ และสื่อ เป็นต้น หลายกลุ่ม-ชุมชนมีการจัดตั้งตนเองเป็นองค์กรด้วยเจตนาจะใช้สิทธิจัดการศึกษาบนฐานของชีวิตจริง ที่แตกต่างจากระบบการศึกษาอย่างเป็นทางการ อย่างไรก็ดี การจัดการเรียนรู้บนพื้นฐานปัญหาและชีวิตชุมชนนั้น แท้จริงคือการศึกษาที่มีมาแต่เดิมในสังคมไทย ก่อนหน้าที่จะเกิดระบบการศึกษาในโรงเรียนขึ้น

การจัดการเรียนรู้หรือการศึกษาทางเลือกดังกล่าวนี้ พบว่าจำแนกได้ 7 ฐานการเรียนรู้คือ

1. การศึกษาทางเลือกที่จัดโดยครอบครัวหรือ Home School ครอบคลุมทั้งแบบครอบครัวเดี่ยว และกลุ่มครอบครัวหรือเครือข่าย ปัจจุบันมีอยู่เกือบ 100 ครอบครัวทั่วประเทศ
2. การศึกษาทางเลือกที่อิงกับระบบของรัฐ ได้แก่ โรงเรียนในระบบที่จัดกระบวนการเรียนการสอนแบบเน้น ความรู้เชิงประสพการณ์และการปฏิบัตินอกตำราเรียน หรือนวัตกรรมการเรียนรู้
3. การศึกษาทางเลือกสายครูภูมิปัญญา ได้แก่ พ่อครูแม่ครู ปราชญ์ชาวบ้าน ที่สังกัดกลุ่มหรือเครือข่าย และดำเนินการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ชนรุ่นหลังทั้งแบบเสียค่าใช้จ่ายและไม่เสียค่าใช้จ่าย ในความรู้ด้าน ศิลปะการช่าง การแพทย์พื้นบ้านและสมุนไพร การอ่านเขียนอักษรโบราณ นาฏศิลป์พื้นบ้าน เป็นต้น
4. การศึกษาทางเลือกสายศาสนาและวิถีปฏิบัติธรรม ซึ่งจัดกระบวนการเรียนรู้แก่สมาชิกในสังกัด ทั้งแนวเศรษฐกิจพอเพียง การต่อต้านบริโภคนิยม การปฏิบัติสมาธิหรือการปฏิบัติธรรมในแนวทางต่างๆ หลากหลายตามความเชื่อแต่ละสำนัก และก่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้เข้าร่วม
5. การศึกษาทางเลือกที่เป็นสถาบันนอกระบบรัฐ ได้แก่ กลุ่มกิจกรรมทางการศึกษาที่มีเจตนาในการจัดกระบวนการวิชาความรู้แก่กลุ่มเป้าหมายของตน ทั้งแบบเสียค่าใช้จ่ายและไม่เสียค่าใช้จ่าย เช่น สถาบันการเรียนรู้ขององค์กรพัฒนาเอกชน ศูนย์ ชุมชน ฯ อาทิ สภาวชิการศึกษาลัย มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน สถาบันพัฒนาศักยภาพชุมชน เสริมศึกษาลัย เป็นต้น

6. การศึกษาทางเลือกของกลุ่มการเรียนรู้ผ่านกิจกรรม เป็นภาคการเรียนรู้ที่กว้างขวางหลากหลายที่สุด ทั้งกลุ่มการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมออมทรัพย์ การเกษตร การแพทย์พื้นบ้าน การพัฒนาอาชีพ การสืบสานภูมิปัญญาและวัฒนธรรม การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การอนามัยและสาธารณสุข การดูแลเด็กและเยาวชน การฟื้นฟูดูแลผู้ป่วยเอดส์ การป้องกันยาเสพติด การจัดการชุมชน เป็นต้น
7. การศึกษาทางเลือกผ่านสื่อการเรียนรู้และแหล่งเรียนรู้ ทั้งที่ผ่านสื่อสารมวลชนประเภทสิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ และสื่อสมัยใหม่อย่างเว็บไซต์ รวมถึงห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ การท่องเที่ยว หรือแหล่งเรียนรู้สาธารณะที่มีความต่อเนื่อง ก่อเกิดการเรียนรู้ได้อย่างใดอย่างหนึ่ง

ฐานข้อมูลและการวิเคราะห์ที่โครงการวิจัยจัดทำขึ้นนี้ ส่วนหนึ่งเป็นกลุ่ม-ชุมชน ที่ดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้มานานจนเป็นที่รู้จักของสังคม เช่น ศูนย์วนเกษตรของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม กลุ่มของพ่อผาย สร้อยสระกลาง กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ของครูชบ ยอดแก้ว เป็นต้น ทั้งนี้ ฐานข้อมูลส่วนใหญ่ได้มาจากวิธีวิจัยทั้งการใช้แบบสอบถาม การคัดสรรรายชื่อจากองค์กรพัฒนาเอกชน การสำรวจในระดับพื้นที่ และการคัดเลือกกรณีศึกษาเพื่อการสัมภาษณ์เชิงลึก ในที่สุดได้จัดทำกรณีศึกษาไว้ 209 กรณี จำแนกเป็นภาคเหนือ 58 กรณี ภาคกลาง 50 กรณี ภาคอีสาน 51 กรณี และภาคกลาง 50 กรณี โดยฐานข้อมูลนี้ครอบคลุม 5 ประเด็นสาระคือ ภูมิหลังของกลุ่ม-ชุมชน เจตนารมณ์ของการจัดการเรียนรู้ เนื้อหาหรือหลักสูตรการเรียนรู้ รูปแบบหรือกระบวนการเรียนรู้ และผลกระทบที่เกิดขึ้น

ทั้งนี้ เพื่อวัตถุประสงค์ในการจัดทำทะเบียน (Directory) กลุ่ม-ชุมชนที่จัดการศึกษาทางเลือกไว้เป็นข้อมูลยืนยันถึงตัวตนและรูปธรรมการจัดการเรียนรู้เหล่านั้น อีกทั้งเพื่อจะค้นหาคำนิยาม ”การศึกษา” ตามความเข้าใจของกลุ่ม-ชุมชนเหล่านี้ ที่สำคัญคือเพื่อจะขยายความเข้าใจแก่บริบทการศึกษาไทยให้ชัดเจนว่า มีทางเลือกอันหลากหลายอยู่นอกกระบวนการศึกษาที่เป็นทางการ อันจะเป็นประโยชน์แก่การเรียนรู้ แลกเปลี่ยน ระหว่างภาคประชาชนเอง หรือระหว่างภาครัฐกับภาคประชาชน กับทั้งเพื่อนำไปสู่การศึกษาวิจัยในประเด็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องต่อไป